

Məhərrəm Ramiz oğlu BABAYEV
Gəncə Dövlət Universiteti
E-mail: mahar.babayev.91@gmail.com

İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ VERGİLƏRİN ROLU

Xülasə

Müasir dövrün iqtisadiyyatında azad bazar iqtisadiyyatı geniş yayılmışdır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin müdaxiləsi nəzərə alınmasa da, müəyyən sahələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Dövlət tənzimləməni bir sıra mexanizmlərdən istifadə edərək həyata keçirir. Eyni zamanda, bu mexanizmlərin tərkib hissəsi olaraq bir sıra iqtisadi siyasətdən istifadə edir. Bu siyasətlərdən əsası da vergi siyasətidir. Məqaləmizdə vergi siyasətinin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu və əhəmiyyəti araşdırılıb təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *tənzimləmə, vergi, fiskal, siyasət, dövlət.*

UOT: 336.22

JEL: H22

Giriş

Vergi çox qədim zamanlarda, demək olar ki, dövlətlə eyni vaxtlarda meydana gəlmiş və büdcə gəlirlərinin əsas mənbəyidir. Vergi dövlətin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsində və yerli büdcələrə, habelə məqsədli dövlət fondlarına köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Vergilər tənzimləmə vəzifəsi olaraq vergitutma sisteminin dəyişdirilməsi və fərqləndirilməsində, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış iqtisadi proqramlara uyğun olaraq mənfəətin və kapitalın bir hissəsinin vergidən azad edilməsi üçün güzəştlərin nəzərdə tutulmasında və s. istiqamətlərdə özünü göstərir. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, hökumət tərəfindən seçilmiş vergitutma sistemi çox mühüm tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir. İqtisadiyyatın Dövlət Tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Vergi siyasəti vasitəsilə dövlət iqtisadi proseslərin rəşional idarə edilməsini həyata keçirir.

Mövzunun aktuallığı. Araşdırmalar və təhlillər göstərir ki, bazar iqtisadiyyatında dövlətin rolu danılmazdır. Çünki, bazar azad rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq müəyyən məqamlarda dövlətin rolu danılmaz faktdır. İstənilən dövlət həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində cəmiyyətin maraqlarını ifadə etməklə iqtisadi, hərbi, sosial və digər sahələrdə siyasət işləyib hazırlayır və həyata keçirir. Dövlət tənzimlənməsi prosesində bilavasitə dövlətin maliyyə siyasətində təcəssüm olunan maliyyə

mexanizmlərindən istifadə olunur. Bu mexanizmlərdən biri də vergi siyasətidir ki, bu siyasət iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində əsas alətlərdən biridir. Vergi siyasətinin əsas subyekti dövlətdir. Dövlətin vergi siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- sahə və ərazi nöqtəyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması;
- dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- bazar münasibətləri şəraitində əhalinin gəlir səviyyələri arasında yaranmış qeyri-bərabərliyin hamarlanması.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, müasir dövrün tələbinə uyğun olaraq mövzu tam aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi. Bazar iqtisadiyyatında verginin rolunun araşdırılıb öyrənilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin tətbiqinin əhəmiyyəti.

Materiallar və müzakirələr

Müasir dövr iqtisadiyyatında inkişafa nail olunmaqda dövlətin aktiv rolu danılmaz faktdır. Belə ki, dövlət öz növbəsində büdcənin formalaşması və bölüşdürülməsini, eləcə də, başqa üzərinə düşən funksiyaları müəyyən mexanizmlər əsasında yerinə yetirərək iqtisadiyyata öz töhfəsini verə bilir. Müasir bazar modeli özünü tənzimləmə mexanizminə malik olmasına baxmayaraq tam təkamil deyildir. Müəyyən za-

manlarda bir çox hallar olur ki, cəmiyyətin dövlət təmsalında bazarın fəaliyyətinə, o cümlədən bazarın müstəqil gözəgörünməz əl nəticəsində formalaşan qiymətin əmələ gəlməsi prosesinə də qarışması zərurəti olur.

Müasir Bazar modelinin qiymət mexanizmi əmtəə və xidmətləri ödəmə imkanları olanların xeyrinə, yəni əhalinin ala biləcəkləri məhsullara uyğun olaraq bölüşdürür. Bu bölgü zamanı cəmiyyət gəliri aşağı olan şəxslərin ilkin tələbatlarının ödənilməsinə qarşısına məqsəd qoyursa, dövlət “tavan qiymətini”, yəni ən yuxarı mümkün ola biləcək qiyməti müəyyənləşdirərək öz tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir.

Ümumiyyətlə, dövlət bazarda reallaşan iqtisadi proseslərin və iqtisadi subyektlər arasında formalaşan münasibətlərin əsas forması olan bazarı, həmçinin bazarın əsas vacib mexanizmi olan rəqabəti dəstəkləyir. Təkmil rəqabətin qorunub saxlanması bazarlara formal olaraq sərbəst çıxışın təminini və resuslardan səmərəli istifadəni azaldan, istehlakçılara və həm də sağlam rəqabət aparmağa meyilli olan istehsalçılara ziyan vuracaq inhisarçılıq fəaliyyətinin ifrat təzahürlərinin hüquqi təminat altına alınaraq tənzimlənməsini ifadə edir.

Dövlət ümummillə mənafelərin daşıyıcısı kimi özünü iqtisadi siyasətin bütün istiqamətlərinin həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşdırır. Dövlətin iqtisadi siyasəti ölkənin, dövlətin və xalqın məqsəd, vəzifə və maraqlarını ifadə və təcəssüm etməlidir. İqtisadi siyasət dedikdə həm də iqtisadi prosesləri arzu olunan istiqamətə yönəltmək, nəzərdə tutulur, məqsədlərə nail olmaq, sosail –iqtisadi problemləri həll etmək naminə hökumət tərəfindən həyata keçirilən təşəbbüslərin məcmusu vasitəsilə dövlətin gördüyü iqtisadi tədbirlərin ana xətti başa düşülür. İqtisadi siyasət ölkə hökuməti tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət xəttini bilavasitə əks etdirir. Dövlətin elmi-texniki siyasəti, innovasiya, antiinhisar, vergi, vergi siyasəti, həmçinin milli iqtisadi təhlükəsiziliyin təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritetləri inkişafın tarixi mərhələsindən asılı olaraq dəyişir. Bu prioritetli istiqamətlər sırasına maddi istehsal sferası və qeyri-istehsal sahələri kəsiyində siyasəti, regional sosial-iqtisadi siyasəti və s. əlavə etmək olar [1.s-118].

1929-1933-cü illərdə baş verən dünya iqtisadi böhranı isə öz növbəsində, dövlətin funksiyalarının genişlənməsinin ikinci mərhələsinin başlanğıcını qoymuşdur. Bu mərhələ ikinci dünya müharibəsinədək davam etmişdir. Bu mərhələnin əhatə etdiyi dövrdə bazar təsərrüfatı sisteminin idarə olunmasında dövlətin daha aktiv və fəal iştirakı formalaşmış, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində istifadə olunan formalar təkmilləşdirilmiş, planlaşdırma üsurləri özünü göstərmişdir. Belə bir siyasət dövlət mülkiyyətinin və dövlət büdcəsində olan vəsaitin artması ilə nəticələnmişdir və xüsusi fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunmağa başlamışdır. Bununla da dövlət makroiqtisadi tarazlığın tənzimlənməsində büdcə-vergi siyasəti ilə birgə, həm də kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması və sosial problemlərin həll edilməsinə istiqamətləndirilmiş pul-kredit siyasətindən fəal istifadə etmişdir.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizminin öyrənilməsində, hər hansı bir problemin həllinə istiqamətlənmiş dövlət fəaliyyətinin xüsusi növləri kimi funksiyalarını da açıqlamaq vacibdir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin funksiyalarının tərkibi və məzmunu dedikdə biznes şərtləri və vəzifələri, onun səmərəlilik amilləri və dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin keyfiyyət dəyişiklikləri ilə əlaqədar dinamik xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur.

Müasir sərbəst bazar iqtisadiyyatında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin əsas məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı bir neçə funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili proseduru tənzimləyən hüquqi normaların müəyyənləşdirilməsi və birmənalı olaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin istisnasız olaraq onlara riayət etməsinə nəzarət;
- iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradılması (məsələn, xarici ticarət və sənaye ideyaları və merkantilizm siyasətinin hakim olduğu dövrdə);
- ölkə iqtisadiyyatını bazarın tələbinə uyğun miqdarda pulla təmin etmək, pul dövriyyəsinə təşkil etmək;
- maliyyə axınlarının vergi və rüsumlar vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsi.

Bazardakı əsaslı dəyişikliklər (sərbəst rəqabətin mükəmməl olmayan rəqabətlə əvəzlənməsi, inhisar strukturlarının gücünün yaranması

və güclənməsi, maliyyə bazarının inkişafı və s.) iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirdi. Alətlər baxımından daha fərqli olur (məsələn, qiymət azadlığının məhdudlaşdırılması tavan qiymət səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi, sabit qiymətlərə maksimum əlavələr, dempinq qadağası, ədalətsiz reklam və s. şəkildə tətbiq olunur və müəyyən problemlərin həllində - təsir sahəsindəki "nöqtə", məsələn, sənayedə inhisar mövqeyi tutan obyektlərə münasibətdə) [6, səh.26].

Bazar iqtisadiyyatı heç də dövlətin idarəetmə və tənzimləmə proseslərindən kənarlaşdırılması demək deyildir. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, bu proseslər özlüyündə təsərrüfat subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxiləni ifadə etməməlidirlər. Dövlət bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaratmalı və bu mexanizmlərin köməyi ilə iqtisadi prosesləri tənzimləməlidir. Hətta iqtisadi inkişaf səviyyəsi təqribən eyni olan müxtəlif ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsi müxtəlifdir. Məsələn, İsveçdə bu müdaxilənin səviyyəsi kifayət qədər yüksək, Almaniya, Yaponiya, ABŞ-da isə nisbətən aşağıdır.

Dövlətin elmi-texniki siyasəti, innovasiya, antinhisar, vergi siyasəti, həmçinin milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissələridir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritetləri inkişafın tarixi mərhələsindən asılı olaraq dəyişir. Bu prioritetli istiqamətlər sırasına maddi istehsal sferası və qeyri-istehsal sahələri kəsiyində siyasəti, regional-iqtisadi siyasəti və s. əlavə etmək olar.

Dövlətin hər bir müvafiq prioritet hədəflərinə nail olmaq üçün müvafiq strategiya işlənib hazırlanır. Burada dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas hədəfləri aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- Sabit və proqnozlaşdırıla bilən vergi və büdcə siyasətinin təmin edilməsi;
- Təbii inhisarlar xidmətləri sahəsində tarif siyasətinin proqnozlaşdırılması regional və bələdiyyə hakimiyyət orqanları üçün sərt büdcə məhdudiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- İş qüvvəsinin və kapitalın sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi;
- Regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi;
- Ölkənin bütün regionlarında iqtisadi inkişaf üçün bərabər şəraitin təmin edilməsi;

- Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün bərabər şəfəf rəqabət mühitinin yaradılması.

Bu hədələrə nail olmaq üçün iqtisadi baxımdan zəif regionlarda infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və sosial məsələlərin həlli üzrə sahəvi və sosial məqsədli proqramlardan istifadə etmək zəruridir. Bunun üçün, dövlətin iqtisadi siyasəti aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərə alır:

- ✓ Məxaric və mədaxil səlahiyyətlərinin müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanları arasında optimal bölgüsü;
- ✓ Büdcələr arası münasibətlər sistemində stimullaşdırıcı tədbirlərlə vergi bazasının genişlənməsində regional hakimiyyət qurumlarının marağının artırılması;
- ✓ Regionlarda sosial, mühəndislik, nəqliyyat, bazar, istehsal, telekommunikasiya infrastrukturalarının inkişafının optimallaşdırılması;
- ✓ Regionlar arası infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması;
- ✓ Malların, xidmətlərin, iş qüvvəsinin və kapitalın yerdəyişməsi vaxtı regionlararası qarşılıqlı təsir üçün inzibati və iqtisadi məhdudiyyətlərin minimumlaşdırılması;
- ✓ Regionların resurs potensialı və rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi [1, s-119].

Dövlət iqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergi siyasətinə xüsusi yer verir. Dövlət, vergi sistemindən iqtisadiyyata təsir göstərmək üçün istifadə edir. Vergilər fiskal, sosial, tənzimləmə və stimullaşdırma vəzifələrini yerinə yetirir. Vergilərin fiskal funksiyası o deməkdir ki, onların köməyi ilə dövlətin fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaradan pul vəsaiti fondları yaradılır. Son illərdə vergilərin sosial, tənzimləmə və stimullaşdırma vəzifələri də xeyli inkişaf etmişdir. Vergilər cəmiyyətin sosial həyatında çox mühüm rol oynayır. Parlamentlərin iclasında, partiyalarında, yığıncaqlarında vergilər barədə daim müzakirələr aparılır, onların aşağı salınması ilə əlaqədar vədlər verilir. Vətəndaşların çoxunda belə bir təsəvvür yaranmışdır ki, guya onlar əhəlinin digər təbəqələrinə nisbətən daha çox vergi verir və dövlət onların rifahının yüksəldilməsi üçün bir o qədər çox vəsait ayırmır [2, səh.102].

Vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ölkənin vergi sistemini yaradarkən, dövlət ondan müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün istifadə etməyə can atır. Vergilər iqtisadiyyatın dövlət

tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biridir. Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür.

Vergi siyasətinin mahiyyəti. Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür. Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələri müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir və məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsi ilə yenidən Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasətilə bölüşdürülməsindən ibarətdir. Hər bir maliyyə ili üçün büdcə qəbul edilərkən vergi siyasətinin əsası qoyulmuş olur. Onun həyata keçirilməsi isə uyğun qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə aparılır. Vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur.

Müddətindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları:

- ❖ Vergi taktikası- vergi sisteminə əlavə və dəyişikliklər edilməsi yolu ilə konkret bir dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

- ❖ Vergi strategiyası-vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli kursunu müəyyən edir və iri miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Təsir dairəsindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları:

- ❖ Daxili vergi siyasəti - bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

- ❖ Xarici vergi siyasəti - ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəkllə salınmasına yönəldilir.

İqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq vergi siyasətinin formaları:

- ✓ Diskresion vergi siyasəti - vergi dərəcələri və ya vergitutmanın strukturu ilə mani-

pulyasiya etmək barədə hökumətin qərarları əsasında həyata keçirilir. O, iqtisadi tənəzzülün tez bir zamanda aradan qaldırılması və tarazlıq vəziyyətinin saxlanılması üçün istifadə edilir. Bununla əlaqədar olaraq diskresion siyasəti tez-tez stabilləşdirici siyasət də adlandırılır.

- ✓ Qeyri-diskresion vergi siyasəti - hökumətin qərarlarından asılı olmayaraq, avtomatik surətdə həyata keçirilir. Bu özünütənzimləmə rejimində işləyən mexanizmlərin «quraşdırılmış özütənzimləyicilərin» köməyi ilə mümkün olur [7].

İqtisadi, siyasi və digər fərqlərə baxmayaraq istənilən dövlətin vergi siyasəti ilk növbədə onunla müəyyən olunur ki, dövlət özü təkrar istehsal prosesinin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir. Dövlətin əsas məqsədi cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi və sosial məsələlərin həll edilməsidir ki, bu da vergi siyasətinin formalaşmasına öz təsirini göstərir. Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir, məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir. Beləliklə, vergilər öz təyinatlarını və funksiyalarını vahid büdcə prosesində həyata keçirirlər. Hər bir maliyyə ili üçün büdcə qəbul edilərkən vergi siyasətinin əsası qoyulmuş olur. Onun həyata keçirilməsi isə uyğun qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə aparılır.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti vəsaitlərin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür. Vergi siyasəti dövlət orqanlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış hüquqi fəaliyyəti kimi geniş təkrar istehsalın tələbatını təmin etməlidir. Onun əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Vergi tənzimlənməsinin məzmunu və məqsədi vergitutma sisteminin tənzimləyici funksiyası ilə müəyyən edilmişdir. Bu proses obyektiv olaraq zəruridir və onun nəticəsi istifadə edilən üsulların iqtisadiyyatın həqiqi vəziyyətinə adek-

vatlığından asılıdır. Vergi tənzimlənməsi üsullarından istifadə edilməsi vergilərin tənzimləyici funksiyasından maksimal dərəcədə istifadə etməyə maneçilik törədən fiskal funksiya ilə bağlı ziddiyyətlərlə müşayiət olunur. Vergi tənzimlənməsindən istifadə edilməsi üçün başlıca şərt təkrar istehsal prosesinin gedişatına dövlət müdaxiləsinin iqtisadi cəhətdən məqsəduyğunluğudur.

Fiskal siyasət məcmu tələbin, məşğulluğun və gəlirin səviyyəsinə təsir etmək üçün dövlətin xərclərdən, vergi qoymadan və borclanmadan istifadə edərək həyata keçirdiyi siyasətdir. ÜDM-in bir hissəsinin dövlətin xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsinə cəlb edilməsi vergi siyasətinin fiskal məqsədini əks etdirir.

Dövlətin fiskal siyasətinin tipləri:

A. Diskresion

B. Avtomatik

Dövlətin fiskal siyasətinin növləri:

a) Ekspansionist

b) Restriksionist

- əgər natamam məşğulluq varsa, onda işsizliyin səviyyəsi ekspansiv budcə-vergi siyasətinin (dövlət xərcləri artırılır, vergilər azaldılır) köməyi ilə azaldılmalıdır;

- əgər qiymətlərin ümumi səviyyəsində artım varsa, onda inflyasiyanın qarşısının alınması restriktiv fiskal siyasətin vasitələri ilə (vergilərin artırılması və dövlət xərclərinin azaldılması) həyata keçirilməlidir;

Vergi siyasətinin məqsədi. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən vergi siyasəti istehsalın, ərazilərin iqtisadi inkişafının, əhalinin gəlirlilik səviyyəsinin strukturunun dəyişdirilməsi məqsədilə ÜDM-in bölüşdürülməsi üçün istifadə edilir və bu siyasəti həyata keçirməyin aşağıdakı üsullarından istifadə olunur:

a. vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;

b. vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi;

c. bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi;

d. vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi;

e. differensiasiyalı vergi dərəcələri sisteminin tətbiqi və s. [7].

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vergi mexanizminin əsas alətləri vergi dərəcələri, vergitutma bazası və vergi güzəştləri hesab olunur. Vergi siyasəti aparılarkən iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı bir sıra vergi alətləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata, Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

İqtisadi inkişaf prosesini təmin etmək və böhran hallarını müvəffəqiyyətlə aradan qaldırmaq üçün hər bir ölkənin hökuməti iqtisadiyyata dövlət təsiri sistemində olan bütün üsullardan istifadə edirlər. İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə iqtisadi inkişafın üç əsas modelindən istifadə edilirdi ki, onların hər birində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə və bu prosesdə vergilərin roluna yer ayrılırdı.

“Liberal” model. Milli İqtisadiyyatın inkişafının liberal strategiyası daha ardıcıl olaraq ABŞ və Böyük Britaniya kimi dövlətlərin hökumətləri tərəfindən həyata keçirilir. Bu ölkələrin hökumətləri iqtisadiyyat subyektlərinə sosial və iqtisadi intizamı saxlamaq üçün minimal zəruri hədd daxilində təsir göstərirlər, bütün qalan hallarda isə güvənirlər. Vergi yığımlarının həcmi isə elə minimal həcmdə müəyyənləşdirilir ki, o dövləti özünə xas funksiyaları yerinə yetirmək üçün kifayət edəcək həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin etsin.

“Planlı-inzibati İqtisadiyyat” modeli. “Planlı-inzibati İqtisadiyyat” modelinin əsas xüsusiyyəti dövlət tənzimlənməsinin səviyyəsinin yüksək olması, praktiki olaraq bütün müəssisələrin dövlətə məxsusluğu və onların inzibati-amirlik üsulu ilə idarə edilməsidir. İqtisadi inkişafın bu modelində vergilərin rolu çox cüzdür. Hüquqi şəxslərin mənfəətinin hər bir müəssisə

üçün fərdi olaraq müəyyənləşdirilən normativdən artıq hissəsi dövlət büdcəsinə alınır.

“Sürətli inkişaf strategiyası” modeli. “Sürətli inkişaf strategiyası” modeli II Dünya Müharibəsindən sonra Yaponiyada yaradılmışdır. Bu model çərçivəsində daha yüksək artım potensialı olan sahələrin müəyyənləşdirilməsində hökumətin rəhbər rolunu nəzərdə tutan üsullar geniş yayılmışdır. Sürətli inkişaf strategiyasını əsas tutan ölkələrin vergi siyasəti üçün dövlətin iqtisadiyyata təsirinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edən məqsədli vergi güzəştlərinin sayının çox olması xarakterikdir. Bundan başqa, vergi yükünün əsas ağırlığı şirkətlərdən fiziki şəxslərin üzərinə keçirilir. Göründüyü kimi, sürətli inkişaf strategiyasını əsas tutan ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergilərin rolu kifayət qədər yüksəkdir [3.s-31].

Nəticələr

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, vergilər tənzimləyici funksiyası vasitəsi ilə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mühüm aləti kimi çıxış edir. Araşdırmamızdan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergilərin rolu və əhəmiyyəti böyükdür.

Sən nəticə olaraq aşağıdakı fikirləri ifadə edə bilərik:

- Vergilər demək olar ki, dövlətlə eyni vaxtda meydana gəlmişdir və büdcə gəlirlərinin əsas mənbəyi hesab olunur. Vergilər Fiskal, sosial, tənzimləmə və stimullaşdırma vəzifələrini yerinə yetirirlər;

- Müxtəlif dövrlərdə işlənmiş tənzimləmə modellərinin hər birində vergilərə xüsusi yer ayrılmışdır;

- Vergitutma xüsusi prinsiplərə əsaslanır, tənzimləmə mexanizminə malikdir, müxtəlif formaları vardır və dövlət tərəfindən tənzimlənir;

- Azərbaycan Respublikasının öz vergi sistemi vardır və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində xüsusi çəkiyə malikdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində xüsusi alət kimi vergi sisteminin müstəsna rol oynaması əsaslandırılmışdır ;

- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin müasir modellərində vergi sisteminə xüsusi yer verilməsinin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir;

- Vergi sisteminin inzibati amirlik sisteminə xas bir sistem olmadığı, eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı sisteminin əsas aləti olduğu müəyyənləşdirilmişdir;

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin tətbiqi bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi inkişafa nail olmanı sürətləndirmək üçün dövlətin dolayı təsir yolları kimi vergi sisteminin əsas aləti olaraq istifadə edilməsinin əhəmiyyətinin ön plana çəkilməsi ilə xarakterizə edilir.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Bazar iqtisadiyyatında azad rəqabət hər zaman özünü doğrultmur. Dövlət bazar iqtisadiyyatının mərkəzində duraraq dolayı vasitələrlə təsir edərək iqtisadi inkişafa nail olmağa çalışır. Bu iqtisadi inkişafın əsasında da düzgün həyata keçirilmiş vergi siyasətinin payı böyükdür.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. H.Ə.Mirzəyeva. “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”. Bakı, 2015 .

2. Oktay Məmmədli. “Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi”. Bakı, 2013.

3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris mərkəzi. “Vergiyə giriş” dərslik. Şamax-2014 s-31

4. Ələkbər Məmmədov. “Vergi və tərəqqi”. Bakı, 2015.

5. Y.A.Kəlbəyev. “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktik aspektləri”. Bakı, 2012.

6. И.Е. Рисина. “Государственное регулирование экономики”. Кнорус , Москва , 2014 .

7. “Vergi siyasəti və iqtisadi artım”. Təlim materialı. Bakı, 2019.

Магеррам Рамиз оглы БАБАЕВ
Гянджинский Государственный Университет
E-mail: mahar.babayev.91@gmail.com

РОЛЬ НАЛОГОВ В ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИКИ

Резюме

Свободная рыночная экономика широко распространена в современной экономике. Таким образом, хотя вмешательство государства в рыночную экономику не учитывается, значение государственного регулирования экономики в отдельных сферах велико. Государство осуществляет регулирование, используя ряд механизмов. В то же время в рамках этих механизмов используется ряд экономических политик. В основе этой политики лежит налоговая политика. В нашей статье изучается и анализируется роль и значение налоговой политики в регулировании экономики.

Ключевые слова: *регулирование, налог, фискальная, политика, государство.*

Maharram Ramiz oghlu BABAYEV
Ganja State University
E-mail: mahar.babayev.91@gmail.com

THE ROLE OF TAXES IN THE STATE REGULATION OF THE ECONOMY

Summary

The free market economy is widespread in the modern economy. Thus, although state intervention is not taken into account in a market economy, the importance of state regulation of the economy in certain areas is great. The state implements the regulation using a number of mechanisms. At the same time, it uses a number of economic policies as part of these mechanisms. At the heart of these policies is tax policy. Our article studies and analyzes the role and importance of tax policy in the regulation of the economy.

Keywords: *regulation, tax, fiscal, policy, state.*